

СПОЛУЧНИКИ ТА СПОЛУЧНІ СЛОВА ЯК ВАЖЛИВІ КОМПОНЕНТИ ЗАКОНОДАВЧОГО ТЕКСТУ

У статті проаналізовано особливості функціонування сполучників, встановлено, які саме сполучники є властивими для законодавчої мови, виявлено частотність уживання деяких сполучників, що становлять специфіку законодавчої мови.

Ключові слова: сполучник, сполучне слово, мова законодавства, законодавчий текст.

В статье проанализированы особенности функционирования союзов, установлено какие именно союзы характерны для законодательных текстов, выявлена частота употребления союзов, которые свидетельствуют о специфике законодательного языка.

Ключевые слова: союз, союзное слово, язык законодательства, законодательный текст.

*The article deals with one of the morphological aspects of the legislative language specific such as the conjunctions and connective words. First of all the level of investigation of the question about the conjunctions was learned there. The paper considers with special features of functioning the conjunctions and connective words in the modern legislative language. The theme of the article is topical because the using of analyzed elements on the particular factual material such as legislative texts has not been investigated yet in modern linguistics. The aim of the paper is to classify the conjunctions, describe the most common of them and explain the peculiarities of their usage at the given material. The author of the article came to the conclusion that the subordinated and the coordinated conjunctions are used with different frequency in analyzed texts. Among coordinated conjunctions which connect homogeneous simple sentences or homogeneous members of the sentence we must admit such conjunctions as *i, ma, a* *також, також, або, чи*. Other groups of the coordinated conjunctions are also used but with the less frequency. The usage of such conjunctions as *i (або), ma (або)* makes the specification of the legislative language because modern linguists do not mention these conjunctions at all. There are such subordinated conjunctions which often function in legislative language as *коли, якщо, що*. Besides that we also found connective words *що, який* which save their syntactical role in the structure of main sentence.*

Key words: the conjunction, connective word in modern, legislative language.

Сполучники є важливим граматичним засобом вираження узагальнених понять про суб'єктно-об'єктні, часові, причинно-наслідкові, умовно-наслідкові та інші зв'язки між предметами і явищами реального світу. В усіх випадках вони лише оформляють логічні відношення, які виникають між тими чи тими синтаксичними одиницями.

Сполучник ставав об'єктом дослідження багатьох мовознавців, його загальні теоретичні аспекти відображені в працях М. Жовтобрюха [4], І. Вихованця [3], Л. Булаховського [1], М. Леонової [5], І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянської [6], а також у сучасніших дослідженнях М. Плющ [7], О. Пономарева [8]. Особливості уживання сполучників на певному фактичному матеріалі, зокрема в мові законодавчих текстів, ще не були предметом окремого наукового дослідження в сучасній лінгвістиці.

Крім того, значного поширення в сучасному мовознавстві набув підхід, згідно з яким сполучникам надається статус морфем, що позбавляє їх семантико-граматичних ознак слова. Зокрема, на думку І. Вихованця, сполучники це «окремий тип слів-морфем, що виражає синтаксичні й семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення та однорідними членами простого речення» [2, с. 327].

На думку М. Леонової, «функціональне призначення сполучника поєднувати повнозначні слова й речення та зумовлена цією функцією граматична специфіка – не брати участі в оформленні поєднаних слів – визначають його категоріальне частиномовне значення релятивності, вираження незалежності чи залежності окремих фактів дійсності» [5, с. 253]. Тож сполучник, об'єднуючи компоненти повідомлення, забезпечує цілісність у поданні інформації, за допомогою сполучників диференціюють характер незалежних і залежних відношень, визначають конкретну участь кожного з компонентів у формуванні семантики повідомлення.

Отже, **сполучник** – це службовий клас слів, що виражає

семантично диференційовані відношення синтаксично незалежних одиниць у складі речення чи окремих речень та синтаксично диференційовані відношення синтаксично залежних одиниць – головного речення з підрядним. Такого визначення й будемо дотримуватися в подальшому дослідженні.

Сполучники виражають два типи синтаксичних зв'язків – сурядний і підрядний, залежно від чого поділяються на сурядні та підрядні. Сурядні сполучники оформлюють сурядний зв'язок, яким поєднуються граматично рівноправні, незалежні одна від одної предикативні частини в складносурядне речення, або однорідні члени, що є кондесатами згорнених предикативних частин складносурядного речення. Водночас сурядні сполучники виражають різні типи семантико-синтаксичних відношень (єднальні, протиставні, розділові, приєднувальні, градаційні).

Передусім мова законодавства продукує єднальні сполучники *і* (*й*), *та* (у значенні *і*). Зауважимо, що сам термін «єднальні» є умовним, бо зазвичай кожен сполучник з'єднує. З усіх єднальних сполучників найпоширенішими постають найпростіший сполучник *і* з фонетичним варіантом *й*, що є функційно тотожними, напр.: *Суд повністю або частково звільняє особу від оплати правової допомоги і забезпечує надання правової допомоги...* (8, ст. 16); *... складає вільний залишок бюджетних коштів який не підлягає вилученню й використовується на проведення видатків...* (1, ст. 14). Проте подекуди застосування кожного з варіантів має свою семантичну й функційну зумовленість, тобто в семантичному плані варіантні сполучники тотожні не завжди, а лише в тому разі, коли виражають значення об'єднання. Сполучний *й* уживають рідко, свідченням цього є те, що, наприклад, у 200 статтях Сімейного та Цивільного кодексів України не зафіксували жодного вживання сполучника *й*.

Синонімічним до сполучника *і* є сполучник *та*. Проте сполучник *і* є поліфункційнішим, а сполучник *та* зазвичай використовують у випадках передавання вичерпності ряду однорідних членів речення, напр.: *Під час розгляду справи в закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише*

особи, які беруть участь у справі, а в разі необхідності – експерти, спеціалісти, перекладачі **та** свідки (8, ст. 12).

Нерідко сполучник **та** поєднує замкнений ряд однорідних членів речення, до того ж це переважно двокомпонентні ряди, напр.: *До земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови **та** землі, зайняті водними об'єктами...* (2, ст. 18).

Характерними для мови законодавства є структури, що містять кілька груп однорідних членів з єднальними сполучниками, напр.: *Сімейний кодекс України не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами **та** сестрами, тіткою, дядьком **та** племінницею, племінником **і** між іншими родичами за походженням* (7, ст. 2).

Наступну виділену групу сурядних сполучників становлять протиставні, які передусім представлені нейтральними сполучниками *але* та *однак*, що є взаємозамінними в контексті: *Митна вартість, визначена згідно з положеннями цієї статті, повинна щонайбільшою мірою ґрунтуватися на раніше визначеній за методами 1 – 6 митній вартості, **однак** при визначенні митної вартості відповідно до цієї статті допускається...* (6, ст. 273); *Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, **але** не раніше дня його опублікування* (2, ст. 4). Інші протиставні сполучники не подані в досліджуваному матеріалі.

Подекуди в текстах нормативно-правових актів поряд уживаються два сполучники, один з яких є протиставним, але в цьому разі кожен з них надає висловленню додаткової семантики, напр.: *Останній день строку триває до двадцять четвертої години, **але якщо** в цей строк слід було вчинити процесуальну дію в суді, де робочий час закінчується раніше...* (8, ст. 103); *Останній день строку триває до 24 години, **але коли** в цей строк слід було вчинити процесуальну дію в суді, де робочий час закінчується раніше, строк закінчується в момент закінчення цього часу...* (9, ст. 70).

Серед розділових сполучників, що функціонують у мові

законодавства, найпоширенішими є сполучники *або, чи*. Ці сполучники можуть мати значення виділення одного із двох членів ряду, без особливої переваги якогось з них, напр.: *Державне казначейство України ... за поданням органів стягнення здійснює повернення коштів, що були помилково або надмірно зараховані до бюджету* (1, ст. 50); *Опіка або піклування* встановлюються за місцем проживання фізичної особи, яка потребує *опіки чи піклування*, або за місцем проживання *опікуна чи піклувальника* (8, ст. 62); *Добровільною відмовою пособника є також ненадання ним засобів чи знарядь вчинення злочину...* (5, ст. 31). Наведений ілюстративний матеріал свідчить про те, що сполучники *чи* та *або* в такому значенні є абсолютно синонімічними, а тому взаємозамінними.

Одиничний сполучник *чи* може створювати закритий ряд однорідних членів речення, указуючи на наявність вибору, напр.: *Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям* (4, ст. 28); *Позбавлення права керування засобами транспорту не може застосовуватись до осіб, які користуються цими засобами в зв'язку з інвалідністю, за винятком випадків керування в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння...* (3, ст. 30).

У мові законодавчих актів сполучник *чи* не вживають як повторюваний, незважаючи на його синонімічність зі сполучником *або*, який функціонує також як повторюваний: *Шлюб не може бути визнаний недійсним у разі вагітності дружини або народження дитини у осіб, зазначених пунктами 1, 2, 4 частини першої цієї статті, або якщо той, хто не досяг шлюбного віку, досяг його або йому було надано право на шлюб* (7, ст. 41). Проте в межах одного речення сполучник *чи* може вживатися кілька разів, утворюючи пари однорідних членів речення, як у наступній ілюстрації: *Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту...* (4, ст. 29).

У сучасній українській мові серед сурядних сполучників виділяють також групу приєднувальних сполучників, з яких

у мові законодавства найбільшою частістю вживання відзначено сполучник *а також*, за допомогою якого подають додаткову інформацію, розширюють межі повідомлюваного в реченні, вносять певне уточнення: *Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом* (5, ст. 3); *Кабінет Міністрів України організовує та забезпечує здійснення митної справи відповідно до цього Кодексу та інших законів України, а також міжнародних договорів ...* (6, ст. 3).

Сполучник *також* функціонує в мові кодексів України та Конституції нашої держави значно рідше, ніж сполучник *а також*, і виражає значення приєднання до вже відомого, напр.: *Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій* (4, ст. 129); *Опіка над майном встановлюється також в інших випадках, встановлених законом* (8, ст. 74).

У мові законодавства досить рідко вживають сполучники *ще й*, *причому* та *навіть*, що належать також до групи приєднувальних сполучників. Сполучник *ще й* зазвичай указує на додаткову, факультативну інформацію, напр.: *Авторське право на твір, створений у співавторстві, належить співавторам спільно, незалежно від того, становить такий твір одне нерозривне ціле чи складається з частин, кожна з яких може мати ще й самостійне значення* (8, ст. 436). Сполучник *причому* надає уточнення, конкретизує, поєднуючи дві частини речення в єдине ціле, напр.: *У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування ...* (8, ст. 1265). Сполучник *навіть*, що функціонує в законодавчих текстах, істотно відрізняється від попередніх сполучників за характером, оскільки надає висловленню певної умовності, винятковості, напр.: *Протокол вважається врученим, навіть якщо особа, яка вчинила порушення митних правил і притягується до відповідальності* (6, ст. 363).

Наступну групу сурядних сполучників становлять

градаційні. У мові законодавства, зокрема, вживають сполучники *не тільки – а й, не лише – а й*, інформуючи про значущість для повідомлення не лише вже виділеного перед цим, а й іншого, наголошуючи на останньому, напр.: *Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів...* (5, ст. 50); *Якщо спадкування здійснюється не лише за заповітом, а й за законом, виконавець заповіту, якого призначив спадкодавець, вживає заходів щодо охорони всієї спадщини* (8, ст. 1284).

Прикметною рисою морфологічного рівня законодавчих актів є досить активне функціонування таких сполучників, як *та (або), і (або)*. На нашу думку, їхнє використання вирізняє законодавчу мову як специфічний функційно-стильовий різновид офіційного мовлення, оскільки немає сумніву, що це сполучники. Утім, у сучасній мовознавчій науці немає навіть згадки про такі сполучники. Вони відрізняються від традиційно виділюваних сполучників тим, що в єдине ціле поєднуються два різних сурядних сполучники, один з яких належить до єднальних, а інший – до розділових.

Розділовий сполучник *або* можуть уживати в дужках постпозитивно до відповідних єднальних сполучників *та, і*. Уживання сполучників *і (або), та (або)* дає змогу в межах однієї реченнєвої структури передати більше інформації, оскільки завдяки вживанню такого сполучника охоплюють ширше коло ситуацій дійсності напр.: *Складення більше двох прізвищ не допускається, якщо інше не впливає із звичаю національної меншини, до якої належить наречена і (або) наречений* (7, ст. 35); *Платежі за користування надрами можуть справлятися у вигляді разових внесків та (або) регулярних платежів, які визначаються на основі відповідних еколого-економічних розрахунків* (3, ст. 30). У контексті першого з речень зрозуміло, що немає різниці чи один з наречених належить до певної національної меншини, чи обидва, і залежно від конкретної ситуації цю норму права використовують на практиці. Так само можна пояснити функційну специфіку сполучника *та (або)*.

Незважаючи на те, що в більшості кодексів України активно

вживають зазначені сполучники (*та (або), і (або)*), проте в Конституції нашої держави ми не зафіксували їхнє уживання жодного разу. На нашу думку, це пов'язано з тим, що Основний Закон України не може передбачати жодних різнотлумачень, а повинен відбивати лише точність та однозначність тверджень.

Підрядні сполучники вказують на одnobічні семантико-синтаксичні відношення між підрядною й головною частиною, акцентуючи в цьому разі увагу саме на відповідній функції підрядної частини.

Поєднувати частини складнопідрядного речення можуть підрядні сполучники й сполучні слова, що мають властивості самостійних і службових частин мови. З одного боку, сполучні слова можуть бути членами речення як повнозначні частини мови, з іншого, виступаючи засобом зв'язку, виконують функцію службової частини мови – сполучника.

За характером вираження семантико-синтаксичних відношень підрядні сполучники поділяють на такі групи: причинові, мети, або цільові, умовні, часові, наслідкові, порівняльні, об'єктні, або з'ясувальні. З-поміж підрядних сполучників найчастіше вживають сполучник *коли*, що має відтінок умовності: *Отримання доходу у великому розмірі має місце, коли його сума у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум...* (5, ст. 203). Сполучнику *коли* в підрядній частині може відповідати в головній співвідносний прислівник, напр.: *Викликати сторону чи третю особу для особистих пояснень можна і тоді, коли у судовому розгляді беруть участь їхні представники* (9, ст. 120); *У разі, коли місту або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста...* (1, ст. 6).

Серед умовних підрядних сполучників у законодавчих текстах найпродуктивніше вживають сполучник *якщо*. Свідченням цього є наступні підрахунки, зокрема частотність його вживання в Цивільному кодексі України – 1273, у Кримінальному кодексі України – 411, у Сімейному кодексі України – 271, у Господарському кодексі – 237 тощо, напр.: *Недобросовісна конкуренція тягне за собою юридичну*

відповідальність осіб, **якщо** їх дії мають негативний вплив на конкуренцію на території України, незалежно від того, де вчинено такі дії (8, ст. 32). До умовних сполучників, що функціонують у законодавчій мові, належить також сполучник *якби*, що подібно до сполучника *якщо*, виражає умовні семантико-синтаксичні відношення між підрядною й головною частинами, напр.: *Зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, **якби** сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір...* (8, ст. 652).

У мові законодавчих актів уживають також сполучники *щоб*, для того щоб, які належать до підрядних сполучників мети, напр.: *Продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, на який встановлено строк придатності, з таким розрахунком, **щоб** він міг бути використаний за призначенням до спливу цього строку* (8, ст. 677); *Господарський суд може зобов'язати заявника забезпечити його вимогу заставою, достатньою **для того, щоб** запобігти зловживанню запобіжними заходами, яка вноситься на депозит господарського суду* (5, ст. 43).

З-поміж допустових підрядних сполучників виділяють сполучники *хоч*, *хоча*, що є тотожними фонетичними варіантами, напр.: *Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його виконавець або **хоча** б один із співучасників діяв на території України* (5, ст. 6); *Не є адміністративним правопорушенням дія, яка **хоч** і передбачена цим Кодексом або іншими законами, ... але вчинена в стані крайньої необхідності...* (3, ст. 18).

Причинові підрядні сполучники не є продуктивними в аналізованих текстах, ми зафіксували лише поодинокі їх уживання. Серед об'єктних, або з'ясувальних, сполучників найпоширенішим є сполучник *що*, який указує на залежність підрядної частини з об'єктною функцією від дієслівного присудка головної частини, напр.: *...особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, **що** вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам* (5, ст. 42).

Нерідко роль сполучного засобу в складнопідрядному

реченні виконує відповідний відносний займенник **що**, який зберігає синтаксичну функцію підмета, а тому є сполучним словом, напр.: *Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави* (8, ст. 60).

Значного поширення в законодавчому текстовому матеріалі набуває також сполучне слово **який**, що функційно наближається до сполучного слова **що**, напр.: *Згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, має бути нотаріально засвідчена...* (7, ст. 65).

Отже, у досліджуваних текстах з різною частотністю вживають сурядні та підрядні сполучники. Серед сурядних сполучників, що поєднують однорідні, граматично рівноправні прості речення в складносурядному або однорідні члени, у мові законодавства продуктивно використовують єднальні сполучники, зокрема, *і, та*, приєднувальні сполучники *а також, також*, розділові сполучники *або, чи*. Інші групи сурядних сполучників також функціонують у законодавчих текстах, проте з меншою частотністю. Уживання сполучників *і (або), та (або)* становлять специфіку законодавчої мови, оскільки ці сполучники як окремий тип сучасні мовознавці не виділяють. З-поміж підрядних сполучників найчастіше вживають часовий сполучник *коли*, умовний сполучник *якщо*, об'єктний сполучник *що*. Поряд зі сполучниками в ролі сполучного засобу активно функціонують сполучні слова *що, який, що*, на противагу сполучникам, зберігають свою синтаксичну функцію в структурі головного речення.

Бібліографічні посилання

1. **Булаховський Л. А.** Сполучники і сполучні групи (речення) : вибрані праці в 5 т. / Л. А. Булаховський. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 2. – 560 с.
2. **Вихованець І. Р.** Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.

3. **Вихованець І. Р.** Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. **Жовтобрюх М. А.** Курс сучасної української літературної мови : у 2 ч. / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища шк., 1972. – Ч. I. – 402 с.
5. **Леонова М. В.** Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища шк., 1983. – 262 с.
6. **Слинько І. І.** Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 640 с.
7. **Сучасна українська літературна мова** / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. – К. : Вища шк., 2000. – 365 с.
8. **Сучасна українська мова** / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Бюджетний кодекс України:** за станом на 1 лист. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Вид. Паливода А. В., 2007. – 87 с.
2. **Земельний кодекс України:** за станом на 1 лист. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Вид. Паливода А. В., 2007. – 85 с.
3. **Кодекс України про адміністративні правопорушення:** за станом на 1 лист. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Вид. Паливода А. В., 2007. – 131 с.
4. **Конституція України** / Верховна Рада України. – Харків : Фоліо, 2005. – 46 с.
5. **Кримінальний кодекс України:** за станом на 1 лист. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Вид. Паливода А. В., 2007. – 175 с.
6. **Митний кодекс України:** за станом на 1 лист. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Вид. Паливода А. В., 2007. – 148 с.
7. **Сімейний кодекс України:** за станом на 1 лист. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Вид.

- Паливода А. В., 2007. – 85 с.
8. **Цивільний** кодекс України: за станом на 1 лист. 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Вид. Паливода А. В., 2007. – 323 с.
9. **Цивільно-процесуальний** кодекс України. – К.: Вид. Паливода А. В., 2007. – 81 с.